

MARENGLIEN VERLI**RRESHTIMI NË BLOKUN ANTIFASHIST – ALTERNATIVA
E PERSPEKTIVËS PËR SHQIPTARËT NË VITET E LUFTËS
SË DYTË BOTËRORE*****Shkaqet e armiqësisë shqiptaro-serbe**

Historikisht, raportet armiqësore midis iliro-arbërve dhe serbëve (më pas shqiptarëve) zënë fill nga shek. VII e në vijim, kur trevat e të parëve u sulmuan, u grabitën u pushtuan, robëruan dhe u sunduan prej të dytëve për shumë shekuj. I rëndë qe veçanërisht sundimi gati 150-vjeçar në shek. XII-XIII, që kulmoi me Carin e Madh Stefan Dushanin, në mesin e shek.XIII. Armiqësia do të rigjallërohej pas rënies së Ballkanit nën sundimin e Perandorisë Osmane, veçanërisht kur ndodhi konvertimi i shqiptarëve në Islam, masivisht pas shek. XVII dhe kur u forcuan nacionalizmat ndërballkanikë në shek.XIX. Ndërkohë projektet e konfrontimit etnik dhe fetar, shkëputja dhe aneksimi nga Serbia i viseve shqiptare, posaçërisht nga viti 1878 dhe spastrimi etnik i sanxhakut të Nishit në vitet 1877-1878 (100 – 200 mijë shqiptarë), i acaruan më tej marrëdhëniet shqiptaro – serbe. Konfrontimi me serbët i muhaxhirëve shqiptarë në Kosovë e më gjerë, por edhe i çerkezëve etj., të dëbuar pas Luftës së Krimesë më 1855-1856, ishin pasojat e acarimit më tej të raportit serbo-shqiptar. Gjithsesi kulmi i përplasjes midis të dy palëve do të vinte në rrjedhën e Luftës Ballkanike e më pas (vjeshtë 1912- deri në vitin 1915).

Për motive etnike, politike, fetare, ekonomike, sociale etj., Serbia në mënyrë institucionale dha goditje të forta mbi shqiptarët, veçanërisht mbi ata të besimit islam, që në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare veriore e lindore, përbënin masën dërmuese të popullsisë shqiptare (mbi 90%). Ka vend për të hedhur më tej dritë mbi humbjet e gjithanshme që pësuan shqiptarët aso kohe. Gjysma e popullsisë shqiptare e pranishme më 1912 në trevat në fjalë (që me vendimet e Konferencës së Ambasadorëve në

* Kumesë e mbajtur në Konferencën shkencore organizuar nga Instituti i Historisë “Ali Hadri” - Prishtinë, me temë: “Ripushtimi jugosllav i viseve shqiptare dhe lufta e Drenicës (1944-1945)”, Prishtinë, 30 tetor 2015.

Londër në vitet 1912-1913 mbetën jashtë shtetit shqiptar) nuk ekzistonte më në vitin 1918. Nga rreth 850 – 950 mijë shqiptarë që llogariteshin në prag të Luftës së Parë Ballkanike në këto vise, më 1921 kishin mbetur (sipas regjistrimit zyrtar të shtetit serbo-kroato-sllloven) rreth 700.000 myslimanë (351.010 në territorin e Kosovës së sotme prej 10.908 km² kur gjithë popullsia e saj kishte 439.010 banorë) dhe vetëm 441.000 shqipfolës. Të tjerët ishin vrarë, shpërngulur, ose kishin vdekur rrugëve, pa arritur në asnjë destinacion. Llogaritet se vetëm 2 në tre të ikur mbetën gjallë, gjatë këtij tmerri arratisjeje.

Shteti me aparatit e tij të dhunës dhe të administrimit, por jo vetëm ai, edhe popullsia sllave, serbe, malazeze e maqedone, veçanërisht kolonët e ardhur nga vise të tjera, për pesë motivet e sipërthëna kishin ushtruar gjenocid të shfrenuar në viset shqiptare. Përveç ushtrisë e xhandarmërisë, dhjetëra banda çetnike prej mijëra paramilitarësh (rreth 35 banda vetëm në trevat shqiptare lindore) zbatonin politikën e tokës së djegur.

Ajo që vijoi të ndodhte në vitet 1918-1941 është mjaft e njohur. Shqiptarët qëndruan sa mundën, madje luftuan edhe me armë në vitet 1918-1928, por nuk e ndalën dot spastrimin etnik, të nxitur, programuar e institucionalizuar nga shteti, që i konsideronte armiq dhe elementë antishtetërorë. Në regjistrimet e vitit 1948, shqiptarët në Jugosllavi ishin më pak se 700 mijë (498.244 në Kosovë) duke mos rikuperuar për 35 vjet as numrin që kishin pasur në vitin 1912. (Atë numër ata mundën ta arrinin vetëm në mesin e viteve 60-të). Kishin humbur pra popullsi, prona, ishin lënë jashtë zhvillimit arsimor, kulturor, politik, shoqëror etj. Sllavët, përgjithësisht serbë e malazezë, që në Kosovë (bashkë me kolonët e ardhur në vitet 1918-1941) arritën në 30-35% të popullsisë, u kthyen në popullsi shtypëse, bashkëpunëtore në masë të konsiderueshme e qeverisë në politikën e spastrimit etnik të viseve shqiptare. Është e panevojshme të theksohen më tej argumente për shkaqet e armiqësisë shqiptaro-serbe që ekzistonte në mesin e shek.XX.

Shkaqet e pozicionimit të shqiptarëve gjatë Luftës së Dytë Botërore

Thënë shkurt e thjeshtë, në vitet e Luftës së Dytë Botërore (LDB) shqiptarët u pozicionuan jo shumë me lëvizjen antifashiste, por ishin jo aktivë edhe në krahun italo-gjerman.

Në rrethanat e gjendjes në të cilën u ndodhën gjatë viteve 1912-1915 dhe 1918-1941, shqiptarët në vitet e Luftës së Dytë Botërore përjetuan dilema tragjike.

Politika shtetërore e mbështetur nga një pjesë e konsiderueshme e komuniteteve sllave (vendas ose kolonë të ardhur) në viset shqiptare, goditjet e pësura gati nga çdo familje shqiptare (dhuna, grabitja, shpronësimi, varfërimi me çdo mjet, fyerja nacionale e fetare, denigrimi kulturor, arsimor, social etj.), thelluan distancën dhe likuiduan bazat e mirëkuptimit e të bashkëpunimit midis popullsisë shqiptare dhe popullsisë sllave. Bashkëpunimi i një pjese të elitës shqiptare me qarqet drejtuese dhe autoritetet vendore serbe, ishin koniunkturore, pragmatiste dhe jo mbi baza besimi e respektimi reciprok. Parashtrimi i problemit shqiptar dhe mbështetja në kërkesat e tij sociale dhe ekonomike (por përgjithësisht, me ndonjë përjashtim, jo politike-kombëtare) nga përfaqësues të social-demokracisë serbe e më pas prej PK Jugosllave, ishin të pamjaftueshme për të mbushur hendekun e krijuar midis shqiptarëve dhe serbëve etj., veçanërisht kur është fjala për masat e gjera të popullsisë. Ato patën efekt të pakët vetëm në një numër fare të kufizuar të rinisë shqiptare, veçanërisht në radhët e disa të shkolluarve, që kishin iluzionin se mund të ndërtoheshin ura bashkëpunimi mbi baza të sinqerta, mbështetur në vlerat më të mira të demokracisë dhe respektimit të të drejtave të kombeve për vetëvendosje, në drejtim të zhvillimit politik – kombëtar dhe përcaktimit shtetëror.

Rreth 40 të dërguarit nga Shqipëria prej Partisë Komuniste Shqiptare në ndihmë të Partisë Komuniste Jugosllave, për organizimin e rezistencës antifashiste në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare, në bashkëpunim me shqiptarët antifashistë vendas atje, që aderorin në PK Jugosllave, bënë sa mundën, por ishte e vështirë të thyhej barriera e krijuar pas dhjetëra e dhjetëra vjetëve të konfrontimit të gjithanshëm, në periudhën e fundit të së cilës të dëmtuarit deri në gjenocid kishin qenë shqiptarët. Këta nuk mund të harronin momente të tilla si spastrimi etnik i sanxhakut të Nishit (1877-1878) dhe përleshjet e përgjakshme për mbrojtjen e Plavës e Gucisë, në vitet 1879-1880, apo të viseve të ndryshme në rrjedhat e Luftës së Parë Ballkanike, si edhe terrorin që shoqëroi pushtimin e vitit 1912, i cili nuk u ndal gjatë gjithë viteve 1913-1915. Veçanërisht nuk mund të harronin politikën sistematike antishqiptare në periudhën më të fundit 22-vjeçare (1918-1941) të ushtruar nga Mbretëria Jugosllave,

autoritetet zyrtare të së cilës, kishin gjetur terren mbështetës në popullsinë dhe kolonët sllavë të indoktrinuar masivisht me ide shovene.

Në një frymë të tillë, ku frontet kishin qenë qartësisht të ndara, ishte e vështirë të identifikojë brenda komunitetit sllav elementët mendjekthjellët e pa ngarkesa nacional-shoviniste dhe aq më pak të gjeje mbështetjen e tyre.

Kështu lëvizja antifashiste në Kosovë e më gjerë, gjeti te shqiptarët e të gjitha shtresave shoqërore, një komunitet skeptik, hezitues e për rrjedhim, jo aktiv në mënyrë masive.

Por, shqiptarët nuk u bënë aktivë as në krahun italo-gjerman dhe asfare në atë bullgar. Janë të njohur faktet e angazhimit të dobët të shqiptarëve në formacionet, ose në mbështetje të formacioneve nazifashiste, gjatë gjithë periudhës 1941 - 1944. Në vitin 1943 Italia, në zonën e saj të pushtimit në Kosovë e në trevat lindore, me popullsi rreth 600.000 banorë, kishte në strukturat e përhershme ushtarake të ngritura vetëm 5 mijë vendas të armatosur, me të cilët më pas gjermanët formuan 5 batalione. Në zonën gjermane të pushtimit me kryeqendër Mitrovicën (1941-1943) në xhandarmërinë shqiptare në periudhën prill 1941-verë 1942, figuronin 796 vetë si efektivë. Më pas këta u shkrinë në Rojen Shtetërore Serbe, të porsaformuar nga qeveria e Nediçit me miratimin e gjermanëve. Kurse në fshatra kishte edhe rreth 1000 forca vullnetare (sipas ndonjë të dhëne tjetër 2500 vetë). Pra, bëhet fjalë për formacione numerikisht të vogla në një territor me një popullsi prej mbi 100.000 banorësh shqiptarë, ndërkohë që çetnikët e M. Gjuroviçit dhe të K.Peçancit, si dhe trupat e qeverisë së Nediçit, ishin 4-6 herë më të mëdha.

Në nëntor 1943, Regjimenti Kosova, i krijuar në territorin e Kosovës me ish forcat e xhandarmërisë, të ABVEP-it, etj., me angazhimin e veçantë të Xhafer Devës, numëronte vetëm 1500 vetë. Ndërkohë projektet për të krijuar Milicinë Vullnetare Myslimane me 4000 burra dhe Policinë Ndihmëse, apo forcat ndihmëse, të Ali Bej Dragës dolën projekte shterpe. Fryti i kësaj përpjekjeje ishte i papërfillshëm.

Në mes të dhjetorit 1943, gjermanët arritën të mobilizonin afërsisht 13 mijë shqiptarë. Kjo ishte shifra më e lartë e arritur gjatë viteve të luftës, por në maj 1944, të mobilizuarit qenë reduktuar në 10.650 vetë dhe veprimtaria e tyre konsiderohej e pasuksesshme. Shtatori i 1944-ës do ta gjente numrin të reduktuar më tej, në vetëm 4600 vetë. Kurse në viset e okupuara nga Bullgaria, aleatja e Boshtit Fashist, ku jetonin rreth

160.000 shqiptarë, autoritetet bullgare nuk arritën të aktivizonin më tepër se disa qindra vetë.

Historia e Divizionit SS “Skënderbeg” është shumë domethënëse. Sipas raportit të komandantit të këtij divizioni, Shmidt Huberit, nga 6491 efektivë të tij, vetëm gjysma ishin shqiptarë, kurse veprimet që kreu divizioni qenë të kufizuara dhe aspak rezultative. Ai veproi vetëm në Kosovë dhe i shënohen si suksese arrestimi i 281 hebrejve dhe asgjësimi i një organizate komuniste prej 210 aktivistësh. Në tetor 1944, Divizioni kishte mbetur me një efektiv prej 3425 vetësh dhe ndër ta vetëm 533 ishin shqiptarë.

Qëndrimi i sipërpërmendur i shqiptarëve gjatë Luftës së Dytë Botërore, tashmë është i argumentuar nga studiuesit. Simpatia tradicionale për italo-gjermanët, e krijuar herët për mbështetjen e dhënë nga Italia e Austro-Hungaria në planin diplomatik por jo vetëm, veçanërisht në Konferencën e Londrës 1912-1913 kur u njoh krijimi i shtetit të pavarur shqiptar është e njohur dhe nuk ishte pa efekt edhe më 1941-1944. Por, Boshti Fashist që do të rezultonte humbës i Luftës, për fatin e shqiptarëve, nuk investoi në planin ushtarak e më gjerë në mënyrë të tillë që të tërhiqte ata pas vetes. Ai në fazën e parë të Luftës Botërore nuk e shihte me përparësi Ballkanin si zonë luftimesh dhe ishte i interesuar për prapavija të qeta. Në këtë kuadër llogariste jo vetëm shqiptarët por edhe serbët dhe popujt e tjerë të ish Jugosllavisë. Kurse në fazën e dytë të rënies, pas vitit 1942, nuk kishte as potencialet e nevojshme për të ngritur struktura të mëdha e të fuqishme ushtarake me shqiptarë. Duhet theksuar se në këtë kohë elita politike, apo paria shqiptare e Kosovës dhe më gjerë, i ndiqte me vëmendje zhvillimet ndërkombëtare dhe analizonte me saktësi rrjedhën e luftës dhe rënien e fuqisë së koalicionit fashist.

Por, shqiptarët ishin skeptik edhe ndaj aleancës antifashiste. Ndaj ata me mjaft hezitim, me pjesëmarrje të pakët, veçanërisht në fillim kur vullnetarizmi ekzistonte, u përfshinë në formacionet antifashiste të rezistencës, ose në strukturat partiake të PKJ, që drejtonte këtë rezistencë.

Për shqiptarët aleanca antifashiste kishte dy minuse të mëdha dhe i vinte ata në një situatë tragjike. Asnjë premtim konkret për realizimin e aspiratave kombëtare të shqiptarëve nuk bëhej, kurse u kërkohej bashkëpunim me komunitetin sllav, që përgjithësisht në dekadat e fundit kishte lënë gjurmë negative me qëndrimin e mëparshëm zyrtar e jozyrtar ndaj popullsisë shqiptare. Vetë Partia Komuniste Jugosllave në politikën e saj për forcimin e lëvizjes antifashiste në ish Jugosllavi ishte e

interesuar më tepër të bënte për vete Serbinë e serbët dhe maqedonët, se shqiptarët e Kosovës dhe të trevave të tjera. Edhe vetëm një llogaritje fare e thjeshtë matematikore, sillte dy alternativa zgjedhjeje, të fitohej simpatia e 5-6 milionë serbëve e maqedonasve, apo e 700 mijë shqiptarëve.

Shkaqet e qëndrimit të paqartë të PKJ dhe LANÇI ndaj shqiptarëve

Problemin shqiptar drejtuesit e PKJ jo vetëm nuk e trajtuan sipas parimeve të deklaruara, por, që gjatë luftës, dëshmuuan tendencën që ta zgjidhnin nga pozitat e forcës dhe kundër interesave të shqiptarëve. Jo thjesht llogaria e sipërpërmendur dhe llogaritje të politikës perspektive, por edhe sentimente të vjetra të natyrave nacionale, fetare, kulturore etj., përcaktuan orientimin e PKJ. Vendimet e njohura të Konferencës së Bujanit të 31 dhjetorit 1943-2 janarit 1944, u hodhën poshtë nga drejtuesit e PKJ, kurse në dimrin e vitit 1944 e më pas, nën justifikimin e luftës kundër “reaksionit” dhe “bashkëpunëtorëve” të fashizmit, ata urdhëruan rifillimin e terrorit masiv mbi popullsinë shqiptare.

Shqiptarët kuptuan se jo vetëm nuk kishin gjasa të vetëvendosnin për të ardhmen e tyre, por nuk do të trajtoheshin as njësoj si popujt e tjerë në Jugosllavinë e pasluftës, madje do të konsideroheshin një pakicë nacionale e padëshiruar, trojet e të cilës duhej të inkuadroheshin të copëtuara nën njësi politike të administruara nga kombet sllavë.

Duke përvetësuar idetë shovene të regjimit të mëparshëm, PK Jugosllave dhe drejtuesit e LANÇJ shkuan në zbatim të veprimeve pragmatiste që do të restauronin shtetin e paraluftës, madje edhe më të zgjeruar, për rrjedhojë shkuan drejt qëndrimeve e veprimeve antishqiptare, të cilat do të merrnin format më të shëmtuara të terrorit e të gjenocidit.

Synimi për të mos lëshuar asnjë pëllëmbë toke nga territoret e Jugosllavisë së paraluftës dhe në këtë kuadër përkëdhelja e synimeve të elitave të popujve sllavë fqinjë të afërt të shqiptarëve, serbëve, maqedonëve e malazezëve, për të qeverisur territoret shqiptare si koloni, përcaktuan qëndrimin e njohur të PKJ dhe drejtuesve të LANÇLJ ndaj shqiptarëve në tërësi. Në rrethin e afërt të kryekomunistit dhe kryepartizanit, kroatit Tito, ndoshta llogarisnin edhe se nuk kishte për të zgjedhur midis përkrahjes së disa qindra mijë shqiptarëve, që gjithnjë do

të kishin sytë nga Shqipëria dhe disa milionë serbëve, që do të donin të ishin gjithnjë pjesë e Jugosllavisë, ndaj duhej të mos liheshin fort të pakënaqur kur në shtetin e ringritur jugosllav nuk do ta shihnin veten aq të privilegjuar sa në Jugosllavinë e Karageorgjeviçëve. Gjithashtu në qëndrimin ndaj shqiptarëve ndikoi edhe terreni i përshtatshëm antishqiptar e antimysliman, që ekzistonte në popullsitë sllave të Jugosllavisë, si edhe tendenca dhe qëndrimi konsensual i faktorit ndërkombëtar të kohës, për të rikrijuar shtetin jugosllav pas LDB.

Konceptet e qëndrimit shovene dhe demagogjia e PKJ ndaj shqiptarëve, të cilat konvergjuan në terror të egër, si dikur, nën etiketën: “luftë kundër reaksionit shqiptaromadh”, kishin kështu synimin që Kosova dhe trevat e tjera shqiptare të mbeteshin patjetër në Jugosllavi dhe popullsia shqiptare të paaftësohej edhe për të ardhmen, për të ndërmarrë veprime që mund të sillnin shkëputjen nga ky shtet për t’u bashkuar me Shqipërinë.

Për momentin synimet dhe veprimet e qarqeve drejtuese të LANÇLJ i favorizonte kontrolli i situatës në Jugosllavi, qëndrimi strategjik i aleancës antifashiste dhe paaftësia e plotë e PKS dhe drejtuesve të LANÇL në Shqipëri (në pozicion plotësisht të varur e servil në këtë kohë) për të kundërvepruar në mbrojtje të bashkëkombasve shqiptarë në Kosovë e në viset e tjera shqiptare.

Shkaqet e revoltës së Drenicës

Shqiptarët u ngritën masivisht në revoltë në dimrin e vitit 1944 – 1945, po pse pikërisht në këtë kohë? Argument është dhënë përcaktimi arbitrar i PKJ për të ardhmen e tyre dhe terrori që u ushtrua mbi popullsinë shqiptare. Unë mendoj se në krye si faktor, duhet vënë, pikërisht terrori.

Ata që dinin se çdo të bëhej, ose më mirë që e parashikonin këtë, ishin të pakët dhe ose ishin pjesë e LANÇLJ, e ndaj e kishin të vështirë të reagonin, ose ishin pjesë e elitës së vjetër, pjesërisht të larguar nga Kosova, pjesërisht pa autoritetin e dikurshëm, meqenëse nuk bënë pjesë në taborin e fitimtarëve. Por terrorin, të cilin dëshmitarët e kohës, na e kanë përshkruar me skena ngjethëse, e ndjenin të gjithë. Kjo i bëri bashkë shqiptarët, kjo i ngriti me armë në dorë banorët e trevave tradicionale të qëndresës si Drenica, Ferizaj, Shala e Bajgorës, kjo i ktheu nga rruga e i

rreshtoi përkrah kryengritësve drenicarë edhe disa reparte partizane kosovare si brigada e Shaban Polluzhës.

Shtypja e përgjakshme e revoltës u pasua nga vendosja e administratës ushtarake në Kosovë më 8 shkurt 1945, për të vijuar në mënyrë të organizuar shtypjen e çdo shfaqjeje të pakënaqësisë të popullsisë shqiptare e për ta detyruar atë të pranonte çdo vendim për copëtimin e trevave shqiptare në Jugosllavi dhe për aneksimin e Kosovës si “oblast” (qark) në Republikën e Serbisë, sikurse u veprua në mbledhjen e manipuluar, apo në të ashtuquajturin “Kuvendin e Prizrenit”, të 8-10 korrikut 1945.

Për revoltën apo luftën e Drenicës, historiografia dhe qarqet politike të “Jugosllavisë së re” të Titos kanë përdorur etiketimin “rebelim”, ose “revoltë kundërrevolucionare” e “shqiptarëve që mbajtën qëndrim armiqësor kundër LANÇ”, për shkak se nuk dilnin dot nga primitivizmi dhe synonin të ruanin “privilegjet” e siguruara në kohën e fashizmit.

Tezave të sipërpërmendura mund t’u jepet, përgjigje ndër të tjera, përmes pyetjes: Si shpjegohet që “revoltat” shpërthyen pas largimit të trupave gjermane? Dhe, së dyti, a mund të quhet luftë kundër reaksionit shqiptar terrori deri në gjenocid mbi popullsinë civile pa dallim moshe e gjinie?

Nuk ka dyshim se shqiptarët u ngritën kur panë jo vetëm humbjen e çdo perspektive për realizimin e aspiratave të tyre, por kur një terror i pashembullt filloi të ushtrohej ndaj tyre nga “çlirimtarët”. Forcës së re politike që po merrte pushtetin në “Jugosllavinë e re” i interesonte ngritja e shqiptarëve, për t’i goditur e gjunjësuar plotësisht ata. Sa më “reaksionare” të dukej Kosova aq më lehtë do të argumentohej mbajtja e saj në Jugosllavi, duke përdorur edhe dhunën. Tito kishte miratimin e koalicionit antifashist të Të Mëdhenjve për të restauruar Jugosllavinë Federative jo vetëm në kufijtë e vitit 1941 por edhe në kufij më të gjerë.

Shkaqet e qëndrimit inferior të Partisë Komuniste Shqiptare

E dobët, servile, që prej themelimit, me një lob në mos agjenturë të fuqishme në elitën drejtuese, por edhe për shkak të qëndrimit të faktorit ndërkombëtar që nuk e kishte në konsideratë, Partia Komuniste Shqiptare dhe regjimi i ri në Shqipërinë e pasluftës, i krijuar nën drejtimin e saj, nuk mund të luanin ndonjë rol të rëndësishëm për të ndalur dhunën kundër shqiptarëve në Kosovë e në viset e tjera shqiptare në Jugosllavi.

Kurse për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë as që mund të mendohej. Dhuna do të pakësohej vetëm pasi u shtyp me gjak qëndresa e shqiptarëve në Jugosllavi dhe filluan të hidhen hapa për përfshirjen e Shqipërisë në Federatën Jugosllave si një republikë e shtatë e saj. Ajo do të rifitonte më 1948 në koniunkturën e njohura të krijuara rishtas, pas acarimit të raporteve midis Moskës dhe Beogradit dhe pozicionimit të Tiranës përkrah të parës.

Roli i brigadave nga Shqipëria

Ky rol duhet vlerësuar kompleks me aspekte pozitive dhe negative. Repartet partizane të UNÇLSH zhvilluan disa luftime me forcat nacionaliste shqiptare. Gjithsesi rezistenca ndaj tyre është e pakët krahasuar me rezistencën që ndeshën formacionet e UNÇLJ, ose ato bullgare, të cilat depërtuan në Kosovë dhe në vise të tjera shqiptare. Për partizanët nga Shqipëria nacionalistët kosovarë që iu kundërviheshin konsideroheshin “reaksonarë” dhe “bashkëpunëtorë të fashizmit”. Në brigadat shqiptare gjetën strehë shumë të rinj kosovarë, por pati prej tyre që dhe u dorëzuan për shkak të akuzave të ngritura nga jugosllavët. Gjithsesi për partizanët shqiptarë kosovarët ishin bashkëkombës, që nuk duhej të masakroheshin. Por ata nuk ndiheshin të aftë të pengonin serbët, malazezët ose maqedonët që ta bënin këtë.

Gjithsesi, deri drejtuesit e partizanëve shqiptarë u bënë evidentues të krimeve të serbëve, por pa shfaqur fuqi ndaluese. Raporte të individëve që drejtonin repartet e UNÇL Shqiptare dhanë një pasqyrë reale të situatës atje dhe të gjendjes së popullsisë shqiptare, por ato përgjithësisht për momentin vetëm u protokolluan.

Prania e reparteve partizane të UNÇLSH në Kosovë mund të konkludohet se pati realisht një impakt të trefishtë.

Së pari, lehtësoi riokupimin e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare nga formacionet partizane të UNÇJ; së dyti, reduktoi disi, qoftë edhe përkohësisht, terrorin e këtyre në zonat e dislokimit dhe, së treti, formacionet e UNÇLSH, u bënë strehë e shumë të rinjve shqiptarë që, duke u përfshirë në to, i shpëtuan terrorit.

Shkaqet e Masakrës së Tivarit

Ngjarja është e njohur. Janë diskutuar kryesisht shifrat për numrin e të masakruarve, por debat ka pasur edhe për shkaqet. Cilat pra ishin shkaqet që ndodhi masakrimi në Tivar, njëherësh e brenda pak minutash, i qindra djemve shqiptarë, që ishin rekrutuar për t'u çuar në front kundër forcave gjermane në Srem e në viset e tjera veriore të Jugosllavisë?

Natyrisht bëhet fjalë për një kompleks faktorësh me ndikim të drejtpërdrejtë ose të tërthortë, që ndikuan në masakrimin e pashembullt të shqiptarëve në Tivar dhe jo vetëm aty, në orët e fundit të Luftës së Dytë Botërore. Në rastin konkret armët u shkrehën nga efektivët e një batalioni të Brigadës së 10 partizane malazeze (të Divizionit 46), që shoqëronte në rrugën Shkodër – Tivar grupin prej 2 382 rekrutësh shqiptarë të nisur nga Prizreni më 26 mars 1945, por edhe nga “këshilltarë e infermierë”, dhe pjesëtarë të “gati të gjitha institucioneve civile dhe ushtarake që ndodheshin në Tivarin e Ri”, me një fjalë nga “të gjithë ata që ishin në atë moment aty dhe kishin armë”.¹

Masakra, sikurse pranohet në dokumentacionin jugosllav të cituar, ndodhi në sy të komandantit dhe komisarit të Brigadës 10-të malazeze.

Së pari, efektivët e batalionit malazez ishin bij të një popullsie të indoktrinuara prej disa brezash me ide të theksuara antishqiptare. Për ta shqiptarët ishin armiq tradicionalë, ishin ish sunduesit dhe njëherësh përfaqësuesit e fesë armiqësore myslimane.

Së dyti, efektivët e batalionit ishin përgatitur nga propaganda dhe eprorët e tyre t'i shihnin shqiptarët si “reaksionarë” e “bashkëpunëtorë të fashizmit”.

Së treti, në luftimet për shtypjen e revoltës së Drenicës, brigada malazeze, ku bënte pjesë batalioni që kreu Masakrën e Tivarit, kishte pësuar humbje të rënda, rreth gjysmën e efektivëve. Shumëkush me këtë rast kishte mllef ndaj shqiptarëve për shokët e vvarë.

Së katërti, në përbërje të batalionit, sikurse dhe në shumë formacione të tjera partizane të UNÇLJ, ishin infiltruar shumë fanatikë nacionalistë të ish formacioneve çetnike malazeze, serbe, maqedone etj. Këta partizanë të konvertuar në muajt e fundit të luftës, kishin pasur në programet e organizatës ku kishin bërë pjesë dhe në ideologjinë me të cilën ishin

¹ Arkivi i Luftës Nacionalçlirimtare, në Ministrinë e Mbrojtjes Popullore të Republikës Federative Jugosllave, Dokumenti nr. 41-1/5, I. 1411, dt. 08.04.1945, f. 1-2.

formuar, alergjinë patologjike për gjithçka ishte shqiptare. Ata kishin luftuar konkretisht për spastrimin etnik të viseve shqiptare dhe e konsideronin detyrë “patriotike” likuidimin fizik të shqiptarëve.

Së pesti, duhet theksuar se edhe faktori ndërkombëtar, përkatësisht fuqitë e koalicionit antifashist, fituese të Luftës së Dytë Botërore, kishin krijuar në elitën drejtuese, por edhe gjerësisht në shtresat e ndryshme të popullsisë, një opinion negativ për vendet dhe popujt që në një mënyrë apo në një tjetër kishin qenë terrene të konsideruara “profashiste”. Mbi këtë bazë ato në Ballkan u lanë dorë të lirë grupimeve aleate, në rastin konkret partizanëve të Titos, të shpartallonin kudo popullsitë e përfshira masivisht në aksionet e Boshtit (si në rastin e qindra mijë gjermanëve të Vojvodinës dhe të italianëve të Bregdetit Dalmat) madje edhe popullsive disi të paangazhuara, ose të papërfshira mjaftueshëm në luftën antifashiste. Në dokumentet jugosllave shënohet se në kohën që ndodhi Masakra e Tivarit “në momentin e qitjes, një “xhip” me amerikanë u afrua shumë afër vendit të ngjarjes. Fatmirësisht, shkruhet në dokument, disa nga udhëheqësit tanë i kthyen dhe i larguan drejt Ulqinit”.²

Së gjashti, ndër fuqitë drejtuese të koalicionit antifashist, përsa u përket aleatëve jugosllavë, përkatësisht partizanëve të Titos, me kontribut të veçantë në luftën antifashiste të popujve të Ballkanit, ekzistonte një vlerësim i lartë dhe njëkohësisht mendimi se u duhej dhënë satisfaksioni për të vepruar si të mundnin për ringritjen e shtetit jugosllav dhe të rolit të tij në rajon, rol ky i përcaktuar në takimet e Trojkës, përkatësisht të F.Rusveltit, J. Stalinit, U. Çurçillit në Jaltë, Potsdam etj.

Gjatë shumë dekadave pas Luftës së Dytë Botërore, rreth Masakrës së Tivarit ka pasur paqartësi, manipulime, lidhur me vetë ngjarjen, shkaqet, shifrat e publikuara etj. Përmes kësaj kumtese u hodhën disa mendime e vlerësime për çka ndodhi, si ndodhi e pse ndodhi. Për të ndodhur një krim duhet të ekzistojë arsyeja ose dëshira për ta kryer, kushtet për ta kryer dhe mundësisht garancia ose shpresa që ai të mos ndëshkohet. Besoj se në këtë kumtesë u dhanë argumente se ekzistonte një situatë kur synimi dhe gatishmëria për të terrorizuar shqiptarët ekzistonte nga të dy krahët e orientimeve politike jugosllave. Çetnikët e kishin në program shfarosjen e shqiptarëve, kurse komunistët likuidimin e kundërshtarëve politikë. Fakti se para dhe pas momentit të Masakrës së Tivarit, ka

² *Po aty*; shih edhe Fatos Beja, *Krim luftime në Tivar* (Raport për komisionin Parlamentar), Tiranë: Klean, 2013, f. 56-60.

përgjithësisht një vijë të qartë të politikës antishqiptare nga drejtuesit e LANÇ Jugosllave, është domethënëse. Kur ndodhi Masakra e Tivarit porsa ishte shtypur kryengritja e Drenicës (janar – shkurt 1945) dhe po ideohej farsa e Prizrenit, që në korrik 1945 do ta përcaktonte Kosovën një “oblast” (qark) të Republikës së Serbisë. (Më 8.II.- 5. VII. 1945 u vendos administrata ushtarake, më 7-8 prill u zhvillua mbledhja e Këshillit Antifashist NÇI të Serbisë, më 8 – 10 korrik zhvilloi punimet Kuvendi i Këshillit Popullor për Kosovën e Rrafshin e Dukagjinit i cili me 137 pjesëmarrës, nga të cilët vetëm 32 shqiptarë mori vendimin pa votim që Kosova të jetë qark i Serbisë dhe më 3 shtator kjo gjë u ligjërue nga kryesia e Kuvendit Popullor të Serbisë). Në këto rrethana është e qartë se për Masakrën e Tivarit mban përgjegjësi direkte elita politike jugosllave e kohës, pra PKJ, por, për qëndrim servil e paaftësi për të reaguar, edhe elita politike shqiptare komuniste në Shqipëri dhe në Kosovë. (Faktet vetëm evidentoheshin dhe raportoheshin në kupolën e PKSH, por asnjë reagim me efekt frenues, madje as denoncues, nuk pati). Përgjegjësi mban kjo elitë edhe për propagandimin te repartet e saj partizane se viset veriore e verilindore shqiptare ishin zona “reaksionare”. Përgjegjësi mbajnë edhe Fuqitë e Mëdha që përcaktuan të ardhmen e vendeve të rajonit duke neglizhuar trajtimin me realizëm të aspiratave të kombit shqiptar, të lëvizjes së tij antifashiste dhe të shtetit shqiptar.

Masakra e Tivarit që vijoi disa minuta i kushtoi shqiptarëve disa qindra të vrarë e të plagosur. Por nuk ishte ky i vetmi rast kur shqiptarët u masakruan. Masakra masive pati edhe në Drenicë, në Gjilan, në Ferizaj, në Vuçitern, në Gostivar, në Tetovë. Një bilanc i saktë deri sot ka munguar, por shifra e pranuar gjithsesi është mjaft e lartë dhe sillet në rreth 40 mijë shqiptarë.

Pavarësisht kohës që ka kaluar, historia nuk duhet të heshtë. Pasqyrimi i realitetit është domosdoshmëri për ta njohur të kaluarën pa deformime me të mirat e të këqijat e saj. Vetëm kështu ngrehina e bashkëpunimit dhe integritimit rajonal e më gjerë mund të ndërtohet mbi themele të shëndosha.

BIBLIOGRAFIA**Dokumente të botuara**

- Dedijer, Vladimir – *Dokumenti 1948*, Beograd, 1980.
- Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm të Komandës së Përgjithshme të UNÇSH*, vëll.II, Tiranë, 1976.
- Këshilli Popullor i Krahinës Autonome të Kosovë-Metohisë 1943-1953*, Prishtinë, 1955.
- Privredoni rezultati popisa stanovništva - jula, 1950*, Beograd 1950.
- Statistički godišnjak SFRJ*, 1963, Beograd, 1963.
- Thirrje dhe trakte të Partisë Komuniste të Shqipërisë (1941-1944)*, Tiranë, 1962.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodno oslobodilačkon ratu Jugoslavenskih naroda (Borbe na Kosovu, 1941-1944)*. Vëll.I, libri 19, Beograd, 1969.

Literatura historiografike

- Bajrami, Hakif - *Rrethanat politike e shoqërore në Kosovë më 1918-1941*, Prishtinë, 1981.
- Bajrami, Hakif - *Aradha partizane "Bajram Curri"*, Prishtinë, 1985.
- Beja, Fatos - *Krim luftime në Tivar* (Raport i Komisionit Parlamentar), Botues "Klean", Tiranë, 2013.
- Bislimi, Daut – *Formacionet politiko-ushtarake në Kosovë 1941-1945*, Prishtinë, 1997.
- E vërteta për Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 1990.
- Gjeçovi, Xhelal – *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave në vitet e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare (1941-1944)*, Tiranë, 1986.
- Hadri, Ali - *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë (1941-1945)*, Prishtinë, 1971.
- Hadri, Ali - *Politika kombëtare e PKJ në Kosovë*, në: "Përparimi", nr. 2, Prishtinë, 1974.
- Hajdini, A. - *Tragjedia e Tivarit*, Prishtinë, 1981.
- Hoti, Izber – *Forcat e armatosura në Kosovë gjatë Luftës së Dytë Botërore*, Prishtinë 1998.
- Kodra, Masar - *Pozita ekonomike – shoqërore dhe politika e kombësisë shqiptare në Maqedoni midis Dy Luftërave Botërore*, në "Jehona", nr. 4-5, Shkup 1971.
- Kokalari, Hamit – *Kosova, djepi i shqiptarizmit*, Tiranë, 1943.
- Komiteti "Mbrojtja Kombëtare e Kosovës"* (Përmbledhje kumtesash), Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2004.

- McCarthy, Justin - *Vdekje dhe debim, spastrimi etnik i myslimanëve osmanë, 1821-1922*, ALSAR, Tiranë, 2015.
- Nasi, Lefter - *Ripushtimi i Kosovës (shtator 1944 – korrik 1945)*, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Tiranë 1994.
- Prifti, Kristaq – *Popullsia e Kosovës (1831-1912)*, “Kristalina – KH, Tiranë, 2015.
- Rushiti, Limon – *Lëvizja kaçake në Kosovë, 1918-1928*, Prishtinë, 1981.
- Serbi i Albanci, pregled politike Srbije prema Albancima od 1913 do 1945 godine*, knjiga druga, Ljubana 1989.
- Srbi i Albanci u XX veka*, Beograd 1991.
- Stipčević, Gjoko – *Srpske – albanaški anosi kroz vekove sa posebnim osvrtom ne novije vreme*, München, 1974.
- Shatri, Muhamet – *Kosova në Luftën e Dytë Botërore (1941-1945)*, Prishtinë, 1997.
- Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore (Përmbledhje studimesh)*, Instituti i Historisë – Prishtinë, Instituti i Historisë – Tiranë (Aktet e Konferencës shkencore “Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore”, mbajtur më 23 tetor 1913), Prishtinë, 2014.
- Verli, Marenglen - *Aspekte rreth krijimit dhe zgjidhjes së çështjes shqiptare*, Botimet Klean, Tiranë, 2014.
- Verli, Marenglen – *Kosova, sfida shqiptare në historinë e një shekulli*, BOTIMPEX, Tiranë, 2007.
- Verli, Marenglen – *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë 1918-1941*, Iliria, Bon Tiranë, 1992.
- Zajmi, Tahir - *Lidhja II e Prizrenit dhe lufta heroike e popullit për mbrojtjen e Kosovës*, Bruksel, 1964.